

Om kvalitative analyser – og deres gyldighed

PER SCHULTZ JØRGENSEN

Socialforskningsinstituttet
København

Jørgensen, P.S. (1989). On qualitative analysis and the question of validity. *Nordisk Psykologi*, 41, 25-41.

Qualitative analysis is today a widely used method in social investigations. Often based upon interviews with relatively few persons the qualitative analysis shall reach conclusions, which hold beyond time and place. Therefore the question of validity is important. The present article proposes criteria of validity within a humanistic tradition. The grounding principle of validity is connected to the interview situation. Here one has to obtain a validity of experience. In the analytical process the principles of validity are based on theoretical concepts and attached to three analytical steps: identification, correspondence and coherence. The goal of the qualitative analysis is to obtain the status of generalized knowledge, documented on the basis of probability.

Per Schultz Jørgensen, Socialforskningsinstituttet, Borgergade 28, 1300 København K, Danmark.

Brugen af kvalitative analyser har i de senere år fået en betydelig renæssance. Denne type samfundsvidenskab er kommet »ind i varmen« og er blevet en metodologi, der overvejes ved siden af andre mulige, når et problemfelt skal belyses. Ofte fremhæves, at den kvalitativt anlagte undersøgelse er hurtigere, enklere, billigere og dertil også ofte tættere på problemfeltet i sin beskrivelse og analyse. Den kvalitative analyse er således blevet en legitim metode inden for samfundsforskning til at opnå indsigt i et komplekst problemområde – og i den forbindelse især egnet til at opfange grundstrukturer, helhedsdannelser og udviklingstræk.

Denne opprioritering af kvalitative analyser må så på den anden side lægge op til fornyede og kritiske overvejelser over disse metoders videnskabelige grundlag. Og det vil i denne sammenhæng blandt andet sige spørgsmålet om gyldighed. Hvordan kan man sikre gyldighed i en metode, der ligger tæt på beskrivelsesplanet og ofte bygger på få observationer eller interviews?

Spørgsmål af denne art er baggrund for adskillige arbejder i disse år om

kvalitativ analyse som videnskabelig metode. Det drejer sig blandt andet om formidling af kvalitativ metodik (Miles & Huberman, 1984; Taylor & Bogdan, 1984), om markering af den kundskabsmodel, der er forbundet med kvalitativ metodik (Kvale, 1983; Eneroth, 1984), om en diskussion af metoden ud fra hyppigt fremførte indvendinger (Borman, Le Compte & Goetz, 1986) og om en differentiering mellem forskellige kvalitative forskningstraditioner (Jacob, 1987). Gyldighedsdiskussionen føres ofte fra en epistemologisk synsvinkel, hvor det drejer sig om selve begrebet validitet i forskningstraditioner, der tilhører human-science – i modsætning til logisk-empirisme (Giorgi, 1988; Kvale, 1987, 1989; Salner, 1986).

Overvejelserne i det følgende drejer sig om gyldighedsproblemet i den kvalitative analyse. Artiklen søger en bestemmelse af denne gyldighed ud fra en humanistisk tilgang, og vægten er på spørgsmålet om metode: hvordan opnår man tilstrækkelig gyldighed i en kvalitativ analyse?

Gyldighedsproblemet

Men hvorfor er gyldighed et særligt problem for den kvalitative analyse? Skulle man ikke netop mene, at den kvalitative analyse i kraft af sin beskrivende karakter umiddelbart fremtræder med gyldighed om det, der berettes om? Det vil sige en slags face-validity (jfr. psykometriens differentiering mellem forskellige validitets-kriterier), der jo virker i enhver journalistisk brug af metoden.

Gyldighed som et spørgsmål om sandhed og objektivitet er altid et problem for et videnskabeligt projekt. I den kvalitative analyse synliggøres dette problem, fordi det subjektive plan har en så fremtrædende placering. De oftest få cases, forskerens bevidste valg af interviewpersoner og endelig tætheden på datamaterialet, er karakteristiske træk ved den kvalitativt anlagte undersøgelse. Den får et præg af det personlige og det direkte – og det konkrete. Den kvalitative analyse bliver derved fortællende og beskrivende – og på den måde også ofte levende, lettilgængelig og måske ovenikøbet medrivende (tænk fx på Studs Terkel). Men gyldig som videnskabelig dokumenteret udsagn?

Gyldighedsproblemet er ikke løst ved at placere den kvalitative analyse som forløber for en anden og større kvantitativ undersøgelse. Heller ikke ved at gøre den kvalitative undersøgelse til en casuistisk eksempelsamling. Gyldighed handler om at hæve sig op over tid og sted og opnå udsigelseskraft i mere almen forstand. Det vil sige spørgsmålet om generalisering.

Kan en kvalitativ analyse, der hviler på kontekst-afhængighed, opnå en sådan gyldighed? Dette vil artiklen argumentere for. Udgangspunktet er knyt-

tet til dagligdagens oplevelse og refleksion – det vil sige helhed og analyse. Denne dobbelthed må den kvalitative analyse fastholde, samtidig med at generaliserbarheden skal opnås ud fra en begrebsmæssig forankring.

Dagligdagens sammenhæng og diskontinuitet

I dagligdagen oplever vi en helhed – og bagefter bestemmer vi nøjere, hvordan denne helhed egentlig er opbygget. Vi griber en situation – og overvejer derefter forholdene ved at prøve at bestemme de faktorer eller elementer, der indgår i situationen.

Denne bevægelse fra den globale og intuitivt opfattede forståelse af helheden og situationen – mod den differentierede og reflekterede analyse er velkendt fra dagligdagen. Vi er opslugt i det kontinuere og varende, der i her-og-nu situationen fylder os – for derefter så at sige at træde tilbage og forholde os undersøgende til den situation, der nu er overstået. Vi er os derefter bevidst, at der er tale om en diskontinuitet: forløbet er afbrudt, vi er stoppet op og træder ud af oplevelsen.

I dagligdagen søger vi oftest uproblematisk at fastholde en sådan dobbelthed i den måde, virkeligheden fremtræder for os på: vi erkender konteksten i vores umiddelbare greb om situationen – og vi søger at fastholde dette greb, når vi lader konteksten underkaste en nøjere granskning. Vi forstår indlevelsens og nærhedens betydning som grundlag for refleksionens og distancens indsigt, og det vil sige, at vi erkender betydningen af forståelsen, inden vi udlægger og forklarer.¹

Den kvalitative analyses dobbelthed

Den kvalitative analyse som en social/human-videnskabelig metodologi går ud fra en sådan dobbelthed i den menneskelige erkendelse og anser den for et grundtræk ved udforskningen af det sociale genstandsfelt. Den kvalitative analyse accepterer helheden, det intuitive, det umiddelbare – og den tilstræber at fastholde en sammenhæng mellem de to sider af oplevelsen. På den ene side konteksten, typen og det analoge plan – på den anden side elementerne, kategorierne og det digitale plan. På den ene side en mening – på den anden side analytiske informationsenheder.

¹ Filosofisk er dobbeltheden i vores virkelighedsopfattelse beskrevet af Hoffding som en diskontinuitet mellem opslugthed og eftertanke. Den samme opfattelse fremføres af fænomenologiske filosoffer som Husserl, Schütz og Merleau-Ponty. Den sidstnævnte udtrykker det fx således: "... that our existence is too tightly held in the world to be able to know itself as such at the moment of its involvement ..." (1962, XV).

Den kvalitative analyse søger at fastholde denne dialektik mellem de to sider af bevidstheden i den videnskabelige analyse for derigennem at nå ind til essensen af det sociale genstandsfelt. Dette er den kvalitative analyses karakteristikum og dens perspektivering: at foretage en videnskabelig kortlægning af dagligdagens meningsniveau og dets opbygning – uden at reducere dette niveau i videnskabelig forstand. Det drejer sig – med udtryk fra Merleau-Ponty – om både »levet liv« og den »sociale morfologi«, som konstituerer dette liv.

Som praktisk, metodisk tilgang vil den kvalitative analyse derfor lægge vægt på både beskrivelse og analyse. Beskrivelsen er meddelelsen om det, der foreligger, givet umiddelbart som det fremtræder: meningen, oplevelsen, sammenhængen.² Analysen derimod er differentieringen af det umiddelbart foreliggende: påvisningen af træk, begreber og sammenhænge herimellem i beskrivelsen. Kvalitet kommer fra det latinske ord »qualis«, der betyder »hvordan«: at den kvalitative analyse skal bestemme, hvordan noget er opbygget med hensyn til beskaffenhed, art og sammenhæng.

Det vil sige analytisk bestemmelse af de træk, der skjuler sig i beskrivelsen, men kan påvises at konstituere denne beskrivelse. Den kvalitative analyse vil fastholde sammenhængen mellem en givet fremtrædelse og de skjulte træk – ikke som en mekanisk logik, men som en dynamisk integration, hvor analysens pointe skal kunne genfindes i den umiddelbart givne beskrivelse og derigennem udvide vores forståelse heraf.

Den kvalitative analyse er dermed i sit væsen anti-reduktionistisk; den afviser at bortforklare det umiddelbart givne som blot et overfladefænomen. Tværtimod vil den fastholde denne side af erkendelsen som en art autentisk instans, der skal hindre meningstab i den rationelle analyse.

Men den kvalitative analyse vil på den anden side heller ikke blive stående ved beskrivelsen: den vil anlægge en forklarings- eller rationel forståelsesdimension på beskrivelsen og derved give analysen et *teoretisk grundlag* og sigtepunkt. Det betyder en forankring i et modelplan, der styrer analysen som en begrebsanalyse.

Forskeren vedkender sig således en teoretisk for-forståelse: her ligger den sammenhæng, som han tager for givet og orienterer sig i forhold til. Samtidig fremtræder i beskrivelsen en sammenhæng, som tilhører genstandsfeltet, og som han i sin analyse ønsker at fastholde.

Denne dobbelte forpligtethed er den kvalitative analyse placeret i. Her lig-

2) I såkaldt fænomenologiske beskrivelser er forpligtelsen på det umiddelbart foreliggende et uomgængeligt krav, formuleret (x) af Tranekjær Rasmussen (1956, 21) og Giorgi (1975, 310).

ger det metodologiske paradoks, som ikke kan ophæves eller opløses, der er ingen metodiske fif, der kan mekanisere den kvalitative analyse.³

Her står vi dermed ved det grundlag, som den kvalitative analyses gyldighed hviler på: en beskrivelses-intern loyalitet – og en teoretisk-ekstern forankring. Analysen skal påvise og begrunde sammenhængen mellem disse to sider af analyse-processen. Her skabes gyldigheden – men her ligger også den kvalitative analyses videnskabelige achilleshæl: hvordan sikre analysen fordomsfrihed, saglighed, objektivitet? Hvordan tilvejebringe en tilstrækkelig kontrol af gyldigheden i den beskrivelse, der tilvejebringes, og den analyse, der gennemføres? Hvordan undgå selvbekræftelsen i forhold til modelplanet eller tilpasningen i forhold til beskrivelsen – og dog fastholde den nødvendige dialektik?

Gyldigheden i den kvalitative analyse

Gyldighed er i almindelig forstand forbundet med dette, at noget står til troende. Det vil sige, at det hævdede faktisk eksisterer. Med mere videnskabelige udtryk vil vi med gyldighed henvises til holdbarhed og sandhed, eller vi vil sige, at noget foreligger dokumenteret. Begrebet objektivitet er også anvendt i denne forbindelse, men her kan betydningen ofte være en ret mekanisk antagelse om uafhængighed mellem forsker og genstandsfelt – hvor den kvalitative analyse netop fastholder en sådan afhængighed.

- Gyldigheden som det holdbare og dokumenterede vil i almindelighed være forbundet med to hovedkriterier. For det første, at det foreliggende skal kunne erkendes af andre end personen selv, dvs. kriteriet om intersubjektivitet. For det andet, at det foreliggende skal kunne påvises at have det formodede meningsindhold, dvs. kriteriet om validitet i betydningen »holdbarhed«.

Disse to gyldighedskriterier – intersubjektivitet og validitet – indgår i forskellige udformninger og med forskellig vægt i al videnskab.

I en psykometrisk tradition har validitetsspørgsmålet spillet en relativ tilbagetrukket rolle – trods udviklingen af begreber som »concurrent« –, »content«- og »construct« validitet. Der har været tale om en snæver konceptualisering af spørgsmålet om validitet (se Kvale, 1987), bla. knyttet til etablering af testprocedurer. Afgørende derimod har været intersubjektiviteten

3. Dette forhold er beskrevet som erkendelsens uundgåelige cirkularitet: den hermeneutiske cirkel. Radnitzky formulerer problemet således: »The question is not that of how to avoid it, but rather how to get properly into it« (1970, II, 23).

forstået som reliabilitet: gentagelighed, testbarhed, forudsigelighed. Popper (1965, 45) udtrykker dette således:

«Only when certain events recur in accordance with rules or regularities, as is the case with repeatable experiments, can our observations be tested – in principle – by anyone. We do not take even our own observations quite seriously, or accept them as scientific observations, until we repeated and tested them.»

En sådan vægt på reliabilitet som gyldighedskriterium gør dette til et spørgsmål om enten-eller. Proceduren bliver en verifikationsprocedure.

I en humanistisk tradition – som den kvalitative analyse tilhører – må begreberne intersubjektivitet og validitet imidlertid omdefineres – hvis det skal lykkes at fastholde dialektikken mellem beskrivelse og analyse. Det forslag, der skal argumenteres for her mht. intersubjektivitet er, at denne primært bliver forstået som en helt tilgrundliggende konsensus med hensyn til beskrivelsens tilvejebringelse: der må være en basal gensidig forståelse mellem forsker og den person, som udforskningen gælder. Denne intersubjektivitet må sikre, at beskrivelsen bliver dækkende og kan forstås.⁴

Med hensyn til validiteten drejer det sig om at afprøve et begrebssystem på beskrivelsen. Det vil sige, at afprøvningen er placeret i selve den proces, som analysen udgør: her ligger den egentlige tolkning, og det er denne konstruktion af mening, der må kontrolleres og sandsynliggøres. Hirsch (1967, 170-171) udtrykker synsvinklen således:

«Understanding achieves a construction of meaning; the job of validation is to evaluate the disparate constructions which understanding has brought forward. ... To verify is to show that a conclusion is true; to validate is to show that a conclusion is probably true on the basis of what is known.»

Konsekvensen af denne tætte kobling mellem validitet og analyse er et gyldighedskriterium med karakter af mere – eller mindre, knyttet til begrebet sandsynliggørelse.

I det følgende skal disse gyldighedskriterier konkretiseres med hensyn til de to sider af den kvalitative analyse: beskrivelsen og analysen.

1 Beskrivelsen

Den forskningsmæssige beskrivelse vil typisk være placeret i en interview-

4. Intersubjektiviteten indgår endvidere i den kvalitative analyse som det principielt efterprovbare i kraft af fremlæggelsen af analysens forudsætninger. En egentlig gentagelighed i eksperimentel betydning er derimod den kvalitative analyse fremmed, her vil dette krav snarere fungere som en eksperimentel cirkularitet (Moustgaard, 1981, 226).

situation: forskeren interviewer en person med henblik på at tilvejebringe en (nedskrevet) beskrivelse af et givet sagforhold.

Af den beskrivelse vil vi i almindelighed kræve, at den skal være dækkende med hensyn til sagforholdet, samt at den skal meddele en optimal præcision i sin beskrivelse. Disse indbyrdes afhængige forhold tilvejebringes i den proces, der foregår mellem forsker og interviewperson – og spørgsmålet om beskrivelsens gyldighed er knyttet til denne proces, nemlig til intersubjektiviteten mellem personerne i processen.

Beskrivelsen foregår i et samarbejde mellem forsker og interviewperson: med forskerens hjælp foretages, hvad man kan betegne som en rekonstruktion af det sagforhold, der fremtræder for interviewpersonen. Det vil sige, at der foretages en dækkende og præcis udlægning af den helhed, som fremtræder: fra den helt globale og unuancerede mod den mere differentierede og nuancerede.

Forskeren foretager i interviewet sammen med interviewpersonen en afklaring og en uddybning: han følger sine spørgsmål op, således at interviewpersonen kan klargøre, hvad han mener. En forsigtig proces, hvorigennem der skridt for skridt foretages en afklaring af, hvad der fremtræder for interviewpersonen.

En sådan beskrivelse forudsætter en art kontrakt mellem personerne i processen: de må begge tilstræbe en relevant og dækkende beskrivelse. Ud fra denne indstilling foretager de en fælles identifikation af sagforholdet, dvs. en

«... systematisk analyse af beskrivelsesgenstandens placering i et intersubjektivt kundskabsrum ... på basis af de kommunikerendes oplevede placering af genstanden i deres egne begrebsstrukturer (kognitive relationsstrukturer)» (Moustgaard, 1981, 215).

Gyldigheden som beskrivelse er for det første forbundet med systematikken. Det vil sige, at sagforholdet relateres til andre sagforhold, der er relevante for både interviewperson og forsker. Hvad den sidstnævnte angår, vil det sige, at forskeren erkender og vedstår de relationer, som han qua sin forsynsvinkel er interesseret i: han går i sin udspørgning ud fra en bestemt ønsket tematisering af sagforholdet. Gyldigheden opnås ved at fortsætte den udspørgende opfølgning inden for tematiseringen, indtil interviewpersonen godkender afklaringen som dækkende.

For det andet er gyldigheden forbundet med overensstemmelsen mellem forskerens og interviewpersonens begrebsmæssige placering af sagforholdet: de må forstå det samme ved det, der tales om. En sådan gyldighed opnås i løbet af samtalen ved, at interviewpersonen godkender den forståelse, som forskeren bringer ind i samtalen og tentativt foreslår: er det fx sådan, et

givet noget skal forstås? Uden at presse eller sætte sig på ordvalget må forskeren tilbyrde beskrivelsesmuligheder, som interviewpersonen kan tilslutte sig i sin beskrivelse og opleve som dækkende sin oplevelse.

Beskrivelsens gyldighed hviler på disse procedurer og deres administrering i personernes samarbejde igennem processen: herigennem tilstræbes en kontrol af den mening, der formidles af personen i beskrivelsen, denne får en *erfaringsgyldighed*.

Men opnås denne gyldighed? Er den i givet fald tilstrækkelig? Dette beror på en vurdering, der hovedsagelig må baseres på (1) om proceduren er beskrevet eller eventuelt klart fremgår, og (2) om samarbejdet mellem forsker og interviewperson har omfattet den sidstnævntes eksplicite godkendelse af den konkrete meningsformidling i beskrivelsen.

Endnu et kriterium kan medinddrages i vurderingen af beskrivelsen som gyldigt erfaringsmateriale, nemlig dette, om forskerens opfølgning og beskrivelsestilbud har haft en produktiv funktion i forhold til interviewpersonens beskrivelse. Satte det uddybningen i dag, gav det anledning til yderligere beskrivelse af meningsområder, der indtil da var tildækkede og skjulte?

Med dette funktionelle kriterium understreges imidlertid også, at beskrivelsen hviler på en hårfin balance mellem temaet, der fremtræder – og det tematiske felt, der ligger bag og forudsættes (jf. Gurwitz, 1974). Denne balance kan forrykkes, hvorved beskrivelsen bliver »over-elaboreret«. På den anden side er en afklaring af feltet en nødvendighed, hvis der i det hele taget skal finde en dækkende og præcis meningsformidling sted.

Af forvalte denne balance i beskrivelsessamarbejdet er den centrale opgave for forskeren: herigennem tilvejebringer han et gyldigt erfaringsmateriale.

Men beskrivelsen er og forbliver knyttet til den person, der foretager beskrivelsen: den er hans, og gyldigheden angår denne status som netop hans beskrivelse. En forøgelse af antallet af beskrivelser ændrer ikke principielt denne status: der er så tale om et antal beskrivelser, der har erfaringsgyldighed for dette antal personer. Skal beskrivelsen – eller beskrivelserne – opnå en gyldighed, der rækker ud over status som erfaringsmateriale, kræves en analyse af beskrivelsen respektiv beskrivelserne, der giver *mulighed for generalisering*.

I den kvantitativt orienterede analyse vil denne generalisering ofte være baseret på en statistisk samplings-procedure, der sikrer, at regelmæssigheden (jf. Popper) ikke er tilfældig. Her er tale om *repræsentativitet*. I den kvalitative analyse derimod må regelmæssighedens ikke-tilfældige karakter vurderes ud fra en teoretisk forankring: regelmæssigheden er knyttet til analysens afdækning af konstitutive træk i beskrivelsen – og disse træks relatering

til et fremlagt teoriplan. Her er tale om gyldighed som *generalisering* (almen-gørelse).

At foretage en generalisering ud fra en beskrivelse forudsætter således – i den tradition, som den kvalitative analyse tilhører – en *teoretisk forankret analyse af beskrivelsen*.

Analysen

En analyseproces vil ofte indledes med en *ordning* og systematisering af de foreliggende beskrivelser: der foretages en *tematisering* af beskrivelsernes indhold (fx i hovedtemaer), hvorved ligheder og forskelle fremtræder og kan formidles.

En sådan tematisering på beskrivelsesplanet kan være et nødvendigt første trin i den oversigt, som forskeren må skaffe sig af sit materiale. Og videre kan tematiseringen være et tilstrækkeligt bearbejdningsniveau, hvis det fx drejer sig om en første udforskning af et genstandsfelt. Det kvalitative pilotstudie kan have en sådan karakter, her besvares spørgsmålet: hvordan ser genstandsfeltet egentlig ud?

Men skal analysen bringes frem til at kunne besvare spørgsmål om, hvordan det beskrevne genstandsfelt er opbygget, da kræves teoretiske begreber, der afprøves på beskrivelserne og vurderes med hensyn til deres gyldighed. Analysen forudsætter således teoretiske antagelser.

Ved udtrykket *teori* forstås her begreber og deres sammenhæng eller kort en model. Det vil sige en erkendelsesteoretisk og fagteoretisk formulering af forståelsesramme og begrepsapparat, som søges afprøvet på beskrivelsesmaterialet. Som sådan er den forskerens for-forståelse og antagelse – mere end en egentlig hypotese. Pointen i analysen er ikke en hypoteseafprøvning, der fører til bekræftelse eller fald, men en afprøvning, der fører til større eller mindre sandsynliggørelse af antagelsens bærekraft – med mulighed for begrebs- og modeludvikling.

En sådan mulighed kræver, at modellen er »komplettabel« (jf. Tranekjær Rasmussen) – modsat komplet: den skal kunne lade sig »belære« af den virkelighed, den søges overført på. Det vil sige, at modellen skal kunne udvikles: nuanceres, modificeres, rekonstrueres – som et resultat af analyseprocessen.

Går vi således ud fra et tilstedeværende modelplan, er opgaven i analysen at sandsynliggøre, at de for modellens begreber nødvendige træk findes i beskrivelsen. De nødvendige træk udgør betingelsesfeltet for begrebet, dvs. træk som skal kunne påvises, såfremt begrebet skal anses for tilstedeværende (jf. Tranekjær Rasmussens terminologi: »Et emnes betingede momenter«, 1956, 98; Poulsen, 1972, 50-54).

Denne analyse af betingelsesfelter for en begrebsstruktur udgør processen i den kvalitative analyse, og spørgsmålet om »gyldighed« i betydningen »validitet« er knyttet til denne proces og dens forskellige trin. Jeg vil (med støtte i bl.a. Hirsch, 1967) tale om tre sådanne trin i analyseprocessen, og disse trin skal i det følgende behandles hver for sig. Det drejer sig om den første *identifikation* i beskrivelsen af de for begrebet nødvendige træk og dermed en legitimering af forskerens teoretiske antagelsesplan. Det drejer sig om en undersøgelse og dokumentation af disse træks udbredthed i beskrivelsen og dermed en mulig påvisning af, at analysen ikke er selektiv. Det vil sige en analyse af *korrespondens** med hensyn til identificerede træk i beskrivelsen. Det drejer sig endelig om en undersøgelse af sammenhængen mellem forskellige identificerede træk: en dynamisk sammenhæng forbundet med fx motiv og intention. Det vil sige en analyse af *koherens* i beskrivelsen (se Jørgensen, 1983).

Identifikation

At identificere et begreb i beskrivelsesteksten vil sige at udpege og afgrænse dette begreb, som det fremtræder i beskrivelsen: identifikationen påviser tilstedeværelsen af de for begrebet nødvendige træk, dets betingelsesfelt.

Identifikationen er således forbundet med at foretage en slutning fra et begreb, der foreligger på et måske relativt abstrakt niveau i en model, til en konkret fremtrædelse i datamaterialet. Slutningen er et forslag eller en første begribelse – men er altid et spring i den forstand, at den konkrete fremtrædelse antages at tilhøre begrebet: identifikationen er en mulighed.

At foretage en sådan identificerende slutning fra begrebsapparat til beskrivelsestekst – at »gå ind i teksten«, som det udtrykkes med en hermeneutisk sprogbrug (jf. Radnitzky, 1970) – forudsætter en »intuition«, en »leven sig ind« eller en umiddelbar forståelse af sammenhængen.

Forskeren må antage beskrivelsens perspektiv, han må fra sin egen almene erfaringsbaggrund stille sig spørgsmålet om meningen: er dette, hvad der kan menes her med den formulering, der er anvendt?

Men derefter er opgaven at rationalisere denne indlevelse. Det vil sige, at forskeren må bestemme og fastsætte reglerne for begrebets fremtrædelse i beskrivelsen, dvs. reglerne for begrebets betingelsesfelt: når der beskrives sådan eller sådan – så fremtræder dette begreb. At rationalisere indlevelsen

* Korrespondensbegrebet anvendes her i betydningen intern overensstemmelse i modsætning til betydningen af begrebet i en epistemologisk sammenhæng, hvor der henvises til overensstemmelse med en ekstern realitet.

vil sige at opstille – så langt som muligt – operationelle regler for begrebets betingelsesfelt, som det fremtræder i beskrivelsen.

Eksempel 1

De forskellige trin i analyseprocessen skal i det følgende eksemplificeres fra en undersøgelse af samtaleåbninger (Jørgensen, 1983). Den videnskabsteoretiske synsvinkel er fænomenologisk orienteret med begreber som intentionalitet, definering og regel. Empirisk er der tale om en mikro-analyse. Analysen anvender to datasæt, nemlig (1) interview med deltagerne enkeltvis (10 ialt) om samtaleforløbet på basis af et gensyn via videotape og (2) udskrift af samtalen. Centralt i analysen af interviewene er strategi-begrebet. Dette begreb identificeres ud fra personernes beskrivelse af »samtalemåder« og herunder deres »motiver« og »bestræbelser«, hvor de ofte formulerer sig i fordi eller for-at sætninger:

»... for at have noget at tale om, sådan set«

Der differentieres fx mellem åbningsstrategier, situationsstrategier og selvstrategier. Grundlaget for hver af disse strategier identificeres og derefter variationerne inden for den enkelte strategitype. Med hensyn til selvstrategierne identificeres først en selvopmærksomhed/selvbeskrivelse:

»... jeg er en forvirret person ...«,

»... jeg er meget ofte en åben person ...«,

»... jeg er lidt moralsk ...«,

– og derefter forskellige former for selv-reguleringer:

»... jeg vil tale om filmen ...«,

»... jeg ville have det diskuteret ...«,

»... jeg har nok opgivet på det tidspunkt«.

Identifikationen omfatter således delprocesserne indlevelse og operationalisering, hvor kontrollen især er forbundet med operationaliseringen. Først når kriterierne for begrebets fremtrædelse er opstillet, er det muligt at dokumentere påstanden om denne fremtrædelse, hvorved andre kan tage stilling til påstanden og eventuelt søge den efterprøvet.⁶

Identifikationen som et spring fra model til beskrivelse – og fra beskrivelse til model – indebærer en legitimering af forskerens antagelsesplan: indlevelsen/plausibiliteten og rationaliteten/operationaliseringen er en første afprøvning og påvisning af det berettigede i de teoretiske antagelser. Men først den konsekvente videreførelse i yderligere analyser kan vise, hvordan og i hvilken udstrækning disse antagelser har bærekraft.⁷

6) Wartofsky (1968, efter Hermerén, 1972, 81) udtrykker dette metodiske krav til offentliggørelse således: »We might say, then, that the sum of the claim to generality is the claim that if you do what I did, you will observe what I observed.«

7) Dette samspil mellem indlevelse og rationalitet i identifikationsprocessen svarer til beskrivelsen af terapeutens »erkendelsesproces« i den psykoterapeutiske situation: »This shifting back and forth between the feeling level and the cognitive level is the essence of the analyst's task« (Witenberg, 1972, 179). Men i en forskningsanalyse vil det »kognitive niveau« indebære en fremlægning af operationelle kriterier.

Korrespondens

Korrespondens vil i denne sammenhæng sige overensstemmelse mellem begrebets fremtrædelse forskellige steder i beskrivelsen.

Korrespondens drejer sig med andre ord om begrebets udbredelse i beskrivelsesteksten: fremtræder begrebet andre steder – og i hvilken udstrækning? At efterprøve og kontrollere en sådan udbredelse vil sige at bestemme ligheder og forskelle mellem mulige fremtrædelser i beskrivelsen.

Foretages der ikke en sådan kontrol, vil analysen være åben for kritik med hensyn til selektivitet. Det vil sige en påstand om, at begrebets fremtrædelse er et enkeltstående tilfælde, der er specielt udvalgt af forskeren som »eksempel«. Problemet i den forbindelse er, at der heri ofte er underforstået, at det enkeltstående tilfælde udokumenteret hævdes at være »typisk« for beskrivelsesteksten.

Hertil må imidlertid fremføres, at spørgsmålet om »typicitet« ikke kan afgøres alene på grundlag af kvantitet: hvor hyppigt et begreb fremtræder. Om et begreb er typisk for en beskrivelse – og det vil sige, om begrebet er placeret i en »regelmæssighed« modsat en »tilfældighed« – afgøres også ud fra en vurdering af begrebets dynamiske funktion (koherensanalysen) sammenholdt med dets teoretiske forankring.

Men korrespondensanalysen fremlægger et grundlag, som vurderingen af typicitet nødvendigvis må medinddrage – om end ikke bygge på alene.

Eksempel 2

I samtaleåbningen placerer deltagerne sig i forhold til hinanden ved at vise, hvor de står med hensyn til en række mulige samtaletemaer. De »præsenterer sig« tematisk. Denne åbningsstrategi identificeres ud fra tolkning af motiv og formulering (for-at ...) og der påvises en overensstemmelse mellem strategiens fremtrædelse hos de forskellige deltagere:

- »... et forsøg på at skyde sig ind på hinanden ...«,
- »... for at finde baggrunden ...«,
- »... fordi så vidste jeg lidt om ...«,
- »... vide hvor vi havde hinanden ...«.

Præsentations-strategien er som mulig kommunikativ åbning en typisk samtale-regel, svarende fx til de regel-afdækninger, der er foretaget af etnometodologiske forskere. Reglen formuleres således af Turner (1974): »... persons employ opening slots in conversation to bring one another up to date«.

Analysen af korrespondens kan finde sted som en simpel beskrivende opregning af tilfælde, hvor begrebet forekommer i overensstemmelse med en operationel definition. Det kan være en opregning af tilfælde inden for temaet, eller i en sammenligning af forekomst mellem forskellige temaer i den totale beskrivelse eller fra forskellige beskrivelser. Korrespondensen er et udtryk for den sikkerhed, hvorpå vurderingen af regelmæssighed hviler.

Spørgsmålet om »regelmæssighed« er i og for sig ikke interessant i sig selv. Det er derimod de slutninger, der kan træffes på grundlag af en given regelmæssighed – og dermed er der en nær sammenhæng mellem den empiriske hyppighed og den meningsafdækning, som analysen er udtryk for.

Et begreb, et træk eller et tilfælde, der i en given sammenhæng forekommer med en vis regelmæssighed, sandsynliggør antagelser med hensyn til struktur, type eller klasse. Det vil sige, at en mere grundlæggende sammenhæng antages tilstedeværende og ansvarlig for en ikke-tilfældig forekomst på fremtrædelsesplanet.

Taler vi fx om en sådan sammenhæng som en type, har vi med en given types sandsynliggørelse formuleret en hypotese med hensyn til den videre analyse. Denne hypotese vedrører de andre træk, som vi nu må forvente at finde i beskrivelsen, og den vedrører den dynamiske funktion, som vi går ud fra er forbundet med typens tilstedeværelse.

Korrespondens som en belysning af regelmæssighed er således på én gang sandsynliggørelse af en arbejdshypotese i analyseprocessen – og formuleringen af en ny arbejdshypotese.

Koherens

Hvor korrespondens drejer sig om identiske træk og sammenhænge herimellem (typen), drejer koherens sig om forskellige træk og den sammenhæng, der her kan opstilles. Koherensanalysen søger en afdækning af det dynamiske i den sammenhæng, der kan være mellem fx trækkene a og b i beskrivelsen.

En analyse af en sådan dynamisk funktion forudsætter, at begge træk er identificerede som sammenhængende tidsmæssigt eller tematisk, samt at denne sammenhæng er belyst med hensyn til udbredelse. Når dette er sket, drejer spørgsmålet sig om arten af den konstaterede forbindelse mellem de to træk: er der tale om (1) en mekanisk eller tvangsagtig sammenhæng, hvor en regel overholdes slavisk (hvis a så altid b), (2) en vane eller traditionsbettinget norm, hvor reglen som oftest følges (hvis a – så »som regel« b), eller (3) en »beslutning«, et »valg« eller en intenderet sammenhæng, hvor en regel er brugt selektivt med henblik på netop sammenhængen (hvis a – så netop b).

Den videnskabsteoretiske synsvinkel, der er udtrykt i teoriplanet, angiver mulighedsfeltet for de dynamiske sammenhænge: om der er tale om årsager, motiver, grunde, konsekvenser eller følger. Men i alle tilfælde må analysen søge at sandsynliggøre den art af forbindelse, der antages at eksistere i beskrivelsen.

Eksempel 3

En af forsøgssamtalerne mellem en mand og en kvinde indledes således:

- (1) han: vi må vist hellere komme igang
 (2) hun: den minder mig noget om en film, jeg engang så om tre mennesker i et beskyttelsesrum ...
 (3) han: i dag føler jeg mig så lidt øplagt, men vi skal jo bestille noget for vores penge ...
 Han går ud fra sin job-orientering og stiller derfor et procedure-forslag. Hun derimod går ud fra en konversationsorientering – og præsenterer sig tematisk. Der er således overensstemmelse i den enkelte persons strategi- og handlingssystem. Hun oplever sig afvist af ham og oplever dette stærkt, fordi hun også bygger på en aktiv selvstrategi: hun føler det »pinligt« og er »ret opgivende« – indtil ytring 8, hvor hun direkte tematiserer hans regelbrug:
 (8) hun: har du ikke lyst til at snakke?

Der er dynamisk sammenhæng i interaktionen mellem hans afvisning og hendes oplevelse af pinlighed og senere forsøg på afklaring af situationen. De anvender forskellige samtaleregler – og skaber en dynamisk samtale-kooperering.

Slutninger med hensyn til sammenhænge af arten tvang og norm vil ofte basere sig på stereotypicitet, dvs. ikke-varieret forekomst. En sådan stereotypicitet kan yderligere sandsynliggøres, hvis den forekommer i forskellige tematiske kontekster.

Vanskeligere stiller det sig med påvisningen af den generative eller intenderede sammenhæng. Vanskeligere, fordi der er tale om at slutte til en instans, der tillægges intenderet variation, og hvor netop intentionen hindrer en blot typebaseret og dermed »almen« slutning fra fremtrædelsesplan til begrebs- og modelplan.

Påvisningen og sandsynliggørelsen af en sådan generativ sammenhæng kan omfatte, at den eksplicit omtales i beskrivelsen. Sammenhængen beskrives fx som »grund-følge« eller »motiv-mål«, dvs. med sproglige udtryk som »fordi ...« eller »for at ...«.

Men skal denne (fænomenologiske) sandsynliggørelse udvides, kræver det medinddragelse af andre træk eller sammenhænge mellem træk. Sammenhængen, der antages at være af generativ art, må placeres i et forløb eller en kontekst, der kan begrundes i forhold til modelplanet. Forløbet eller konteksten kan omfatte omstændigheder eller barrierer, der forklarer sammenhængen, og der kan sammenlignes med forløb/kontekster, hvor disse omstændigheder/barrierer er til stede respektiv ikke er til stede.

Sandsynliggørelsen af en generativ sammenhæng er nøje koblet til den teoretiske model, der bygges på: det drejer sig om at påvise en egen logisk sammenhæng mellem bestemte træk, og denne sammenhæng skal tilhøre modellens mulighedsfelt. Den egen-logiske sammenhæng bliver beskrivelsens essens eller væsen, dvs. det dybdeplan, der ligger bag beskrivelsens fremtrædelsesplan.

Begrebsudvikling

At sandsynliggøre vil sige – på grundlag af identifikation, korrespondens og koherens – at foretage en nøjere analyse af en beskrivelsesmæssig sammenhæng på grundlag af et teori- og begrebsplan.

Denne analyse indebærer imidlertid som oftest vurdering af mere eller mindre modstridende træk, forbundet med begrebets fremtrædelse, udbredthed og funktion: bestemte træk, begreber og sammenhænge kan savnes – andre kan være nye. Dermed skabes et grundlag for en kritisk komplettering af model- og begrebsplan.

I sin enkleste form vil en sådan komplettering føre til, at modellens begreber bliver bestemt ved yderligere træk eller sammenhænge. Det vil sige en præcisering. Men analysen kan også afsvække træk og sammenhænge: begrebet modificeres.

Endelig kan analysen vise så mange modstridende træk og sammenhænge, at der rejses tvivl om selve begrebets relevans. Dette kan føre til opstilling af et alternativt begreb, der derefter må afprøves i den konkrete analyse: kan det nye begreb etablere konsistens mellem de identificerede træk? Begrebsudviklingen omfatter således præcisering, modificering og konstruktion – og i denne proces ligger, hvad der må opfattes som den kvalitative analyses mål: at nå frem til en, gennem kontrolleret erfaring, sandsynliggjort viden. Denne viden kumuleres i et model- og begrebsplan, og det er til dette plan, der er knyttet generaliseringsmuligheder.

Det betyder imidlertid ikke, at en kvalitativ analyse nødvendigvis skal føres frem til dette endepunkt. Analysen kan alene omfatte en tematisk strukturering af det beskrevne felt og derved angive mulige tendenser heri, den kan medinddrage en belysning af bestemte træks udbredthed i materialet og herved sandsynliggøre de konstaterede træk for den gruppe, som undersøgelsen omfatter. Men skal analysen give grundlag for en egentlig generalisering ud over tid og sted, kræves et teoretisk plan, der kan forankre analysen – samtidig med at dette plan underkastes en kritisk revision. Generaliseringen vedrører modellen som en komplet tabel begrebsstruktur, hvor den foretagne analyse har sandsynliggjort sin komplettering.

Den kvalitative analyse som empirisk-analytisk proces omfatter således etableringen af et beskrivelsesmateriale, der har *erfaringsgyldighed*, og en analyse af dette materiale, der har *generaliseringsgyldighed*. Den sidstnævnte gyldighed tilvejebringes gennem følgende analysetrin:

- (1) begrebslegitimering: identifikation
- (2) begrebsudbredelse: korrespondens

(3) begrebssammenhæng: koherens

(4) begrebskomplettering

Afslutning

Den kvalitative analyse som nuanceret og reflekteret forskningsmetode er placeret i en stadig debat og udvikling inden for samfundsvidenskaberne. I sociologi har denne debat blandt andet drejet sig om såkaldt »bløde datas« egnethed til teoriudvikling (Eriksson, 1978), mens den inden for psykologi blandt andet har diskuteret metodens mulighed for at fastholde en samfundsmæssig synsvinkel i en analyse i forhold til en mere klinisk-psykologisk synsvinkel.

I denne debat af den kvalitative analyses muligheder er det imidlertid vigtigt at fastholde metoden som en *selvstændig indgang* til forståelsen af et socialt defineret genstandsfelt. Denne selvstændighed vedrører metoden som forankret i basal mikro-analyse, der tilvejebringer en viden, som fremtræder med sin egen erkendelsesmæssige status. Derved får den kvalitative analyse en særlig funktion i samfundsvidenskabelig forskning: den sikrer en rekurs til et meningsplan, som den kvantitative makro-analyse må distancere sig fra for at opnå en repræsentativ gyldighed.

Den kvalitative analyse kan dermed udgøre et vigtigt korrektiv til makro-analysens reifikative tilbøjelighed – samtidig med, at den kan formulere det grundlag, som enhver samfundsvidenskabelig forskning må tage udgangspunkt i, nemlig en »pre-scientific life-world«, der er »... the basis of meaning in every science ...« (Schütz, 1967, 452). Men en sådan funktion forudsætter, at den kvalitative analyse erkender de krav, der er forbundet med at opnå videnskabelig gyldighed – både med hensyn til beskrivelsen af en erfaringsverden og med hensyn til at generalisere analysen til at gælde andre erfaringsverdener.

Note: Steinar Kvale takkes for konstruktiv feedback på tidligere udgave af artiklen.

LITTERATUR

- Borman, K.M., Le Compte, M.D. & Goetz, J.P. (1986). Ethnographic and qualitative research design and why it doesn't work. *American Behavioral Scientist*, 30, 42-57.
 Eneroth, B. (1984). Kvalitativ metod – kunskapsmodell och »mätproblem«. *Sociologisk Forskning*, 21, 81-87.
 Giorgi, A. (1976). Phenomenology and the foundations of psychology. I K.C. James & I.A. Williams (Eds.), *Nebraska symposium on motivation. 1975: Conceptual foundations of psychology*. Vol. 23 (281-340). Lincoln Nebraska: University of Nebraska Press.

- Giorgi, A. (1988). Validity and reliability from a phenomenological perspective. I Baker, W.J., Mos, L.P., Roppard, H.V. & Stam, H.J. (Eds.) *Recent trends in theoretical psychology* (167-176). New York: Springer.
 Gurwitz, A. (1974). *Das Bewusstseinsfeld*. Phänomenologisch-psychologische Forschungen, Band I. Berlin: De Gruyter.
 Hermerén, G. (1972). *Värdering och objektivitet*. Lund: Studentlitteratur.
 Hirsch, E.D. (1967). *Validity in interpretation*. New Haven: Yale University Press.
 Jacob, E. (1987). Qualitative research traditions. A review. *Review of Educational Research*, 57, 1-50.
 Jørgensen, P. Schultz (1983). *Den sociale relation. Kvalitative analyser*. I og II. København: Akademisk Forlag.
 Kvale, S. (1983). The qualitative research interview – a phenomenological and a hermeneutical mode of understanding. *Journal of Phenomenological Psychology*, 14, 171-196.
 Kvale, S. (1987). Validity in the qualitative research interview. *Methods*, 1 (2), 37-72.
 Kvale, S. (Ed.) (1989) *Validity in qualitative research*. Lund: Studentlitteratur (to appear).
 Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of perception*. London: Routledge and Kegan Paul.
 Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1984). *Qualitative data analysis*. Beverly Hills: Sage publications.
 Moustgaard, I.K. (1981). Beskrivelse og kommunikation. Kapitler af beskrivelsens psykologi. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofisk meddelelse 50:2.
 Popper, K. (1965). *Logic of scientific discovery*. New York: Basic Books.
 Poulsen, H. (1972). *Kognitiv struktur*. København: Akademisk Forlag.
 Radnitzky, G. (1970). *Contemporary schools of metascience*, I-II. Göteborg: Akademiförlaget.
 Rasmussen, E. Tranekjær (1956). *Bevidsthedsliv og erkendelse*. København: Munksgaard.
 Salner, M. (1986). Validity in human science research. *Saybrook Review*, 6 (1), 107-130.
 Schütz, A. (1967). Phenomenology and the social sciences. I J.J. Kockelmans (Ed.), *Phenomenology. The philosophy of Edmund Husserl and its interpretation* (450-472). New York: Doubleday.
 Taylor, S.J. & Bogdan, R. (1984). *Introduction to qualitative research methods*. New York: Wiley.
 Turner, R. (1974). Words, utterances and activities. I R. Turner (Ed.), *Ethnomethodology* (197-215). Harmondsworth: Penguin.
 Witenberg, E.G. (1972). How not to succeed in psychotherapy. I B.B. Wolman (Ed.), *Success and failure in psychoanalysis and psychotherapy*. New York: Macmillan.